

„МОРФОЛОГИЧНА (НЕ)КАТЕГОРИАЛНОСТ“ – ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНИ ПОСОКИ НА ФУНКЦИОНАЛНОСТТА

(ТИЛЕВ, Е., 2022. *Морфологична (не)категориалност*. Пловдив: Макрос.
451 стр. ISBN 978-954-561-574-0)

Тенчо Дерекювлиев

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Погледът към „Морфологична (не)категориалност“ тук е по-различен, фокусиращ интеррелационни и интердисциплинарни свойства на това теоретично заглавие. В него основни лингвотерминологични понятия и техни водещи признаци са синтезирани с ментална техника и балансирана структурация от д-р Енчо Тилев. Определени пасажии в текста имат моделиране, максимално близко до енциклопедично-речниковите статии, а тази особеност им придава поливалентен потенциал.

Пълнотата на функционалната граматика според концепцията на Бондарко се реализира основно при подхода, базиран на семантиката – мотив функционалната граматика да бъде определяна като преобладаващо семантикоцентрична с интегритетен фундамент, където комбинаториката на разнотипови средства акумулира кодирането на смисъла, заложен в интенцията на говорещия. Така чрез контекстуалната активация на единиците от ядрото и периферията на функционално-семантичното поле първоначалната им етикетировка се неутрализира и реализацията на това е част от контекстуалното включване на изречението. Тезисът на В. А. Звегинцев, че изречения съществуват само в речта, тоест контекстуално включени, е аксиоматизиран. За Г. А. Золотова изречението в речта е изречение в речева ситуация. Тук се влива и посоченото от автора на „Морфологична (не)категориалност“, че речевата реализация носи на категориалните значения и некатегориални елементи, „следствие от влиянието на контекста и на лексикалната семантика на думата“ (Tiliev 2022, p. 58). Ясно се вижда колко съществена е функцията на *homo loquens*, който при теоретичния развой на постановките за езиковия знак се появява в органонния модел на Бюлер. „Морфологична (не)категориалност“ мотивира връзката *функционална граматика – речева дейност на говорещия*: „При формирането на изказа първичен за говорещото лице е смисълът (...), а формалните сред-

ства за експликацията му са вторични в речевия акт“ (Tilev 2022, p. 20). Речевият смисъл е интерпретиран от А. В. Бондарко като дериват от взаимодействието на езиковото съдържание на изказа с контекстуалната, ситуативната и енциклопедичната информация. Такава формулировка отвежда към особености на съвременната лингвистика, подчертани от испаниста М. Попова – разширяване на прагматичната тематика, интегралност и многоаспектност на подхода към езика, постоянен процес на възникващи комуникативни модели в речта, които стигат граматикализация, и този езиков факт се превръща в теоретичен по формулата „днешният дискурс е утрешният синтаксис“. Същевременно съвременната синтактична теория се пренасочва към синтаксиса на изказите, а това води до аугментирана функция на интерпретацията и ролята на информираността и интенцията на комуникаторите.

В монографията откриваме припомняне на важни постановки от общотелетичен характер – една от тях е притежаваната от морфологичната категория синтактична перспектива. Авторът е актуално ориентиран в историята на лингвистиката и демонстрира способности да обособява структурационно: „цялостната реализация на морфологичните форми и значения се осъществява именно на синтактично равнище“, а „в много описания от последните десетилетия все по-усилено се говори за морфосинтаксис и морфосинтактични връзки между езиковите елементи“ (Tilev 2022, p. 39).

Схващането на Йесперсен за подхода от значението към формата, станало базов елемент във функционално-семантичната граматика, държи в концентрация към съотношението *категориално – некатегориално*. „Морфологична (не)категориалност“ обобщено сочи: „В процеса на функциониране на формата чистата категориалност изчезва (...)“ (Tilev 2022, p. 58). Така разделяното по граматичен показател се кооптира контекстово и става част от прагматикосемантичните координати на дискурса. Това е възможно, тъй като „изграждането на езиковите съобщения върви „от горе надолу“, т.е. първо се появява определен логически конструкт, който после получава езиково изразение. А конструирането на езиковото съобщение има обратна векторна ориентация – „от долу нагоре“, от минималните езикови единици до тяхната най-сложна комбинаторика“ (Dimitrova, Tilev, Derekyuvliev 2022, p. 170).

Факторите *комуникация* и *дискурс* са побрали дълга история като факти на езика и стават фундамент за основни факти на теорията. Формализацията на прагматичните противопоставяния, осъществявана чрез синтактизация, след което синтактичните структури се реформатират в морфологични и възниква инфлексionalната морфология, стои устойчиво в теорията на Т. Гивон. В тази линия е налице процес, даващ основания категориалното да бъде тълкувано като континуация на некатегориален прототип. Интерпретирайки вълновия цикъл на Гивон, Т. М. Николаева говори за кондензация на дискурса. Реално комуникативното ниво е централно за дискурсокондензационния процес и во-

деща роля има фигурата на говорещия. С неговите действия синтактизацията преобразува прототипния прагмакод в собствено езиков и речевата единица – в езикова. Тези езиково остатусени единици впоследствие се преобразуват в елементи на морфологичните парадигми, където флексията е репрезентант на словоформено значение и вътрепарадигмен диференциатор. Само че флексията, определяна и като формален показател, никак не решава цялостно въпроса при тълкуването на езиковото значение и на граматичното като част от него. И категориалните, и некатегориалните значения налагат тълкуването им да бъде реализирано въз основа на речевите конкретизации. Това е еднозначно изведено: „При анализа на категориалните и некатегориалните значения е необходимо да се изследват не самите парадигми (формите на думата), а реализацията им в речта. Именно в речта се разкрива онова значение на формите, даващо основание семантичният критерий да се приеме за първостепенен в описанието“ (Tilev 2022, p. 366). Всъщност точно в сферата на речевата реализация се установява и разликата между формите с парадигматичен изоморфизъм. Повече от уместно е да бъде направена ремарка към тезис на Сосюр, който като че ли някак е останал в периферията – не може морфологията да състави отделна от синтаксиса дисциплина, формата и функцията образуват цяло. Статусен уплътнител на това теоретично положение се оказва и посоченото от Ст. Димитрова във „Вселената на езика“ от нейната персонална кореспонденция с Дуайт Болинджър за съотношението морфология – синтаксис: „между морфологичното и другите равнища на езика има преливни процеси и (...) морфологията без семантична обосновка няма голяма обяснителна сила“, като „границата между семантично подплатената морфология и синтаксиса е твърде лабилна“ (Dimitrova, Tilev, Derekyuvliev 2022, p. 67). Детерминативната функция на семантичната обосновка в сферата на морфологията дава възможност да бъде илюстрирана с част от описанието на презенса в „Морфологична (не)категориалност“ и по-конкретно върху понятието *момент на говорене*. Заявена позиция е използваният от Е. Тилев оценъчен израз „съвсем основателно“ откъм квалификацията на това понятие, което според Бондарко, както посочва авторът на разглежданата монография, „има донякъде условен характер, тъй като в комуникативния акт то по-скоро трябва да се разглежда като време (период) на говорене (...). Особено ярко това се проявява при някои частни значения на презенса (напр. *Он хорошо поет; Вода кипит при 100° C*), при които моментът на говорене не обхваща цялостно действието, а е само част от по-дълъг времеви интервал“ (Tilev 2022, p. 309 – 310).

В „Морфологична (не)категориалност“ авторът е показал усет към понятието *категория* и развоя на тълкуването му в руското и българското езикознание. Достатъчно е дори само да се погледне към описанието на това, което А. М. Пешковски обозначава като синтактична и несинтактична категория, където за синтактична приема *надежда*, а за несинтактична – *числото*. Сега

много лингвисти дефинират традиционно наричаните морфологични категории като инфлексionalни, а инфлексionalната морфология – като тясно свързана със синтаксиса. Погледнато в макроаспект, това е морфосинтаксис, с ключово значение на функционализацията на езиковия знак. Синтактичният контекст задава изискуемата поява на морфосинтактична афиксация – положение, отразявано от *контекстуалната инфлексия*, докато при числото инфлексията е инхерентна и в извънсинтактичноконтекстова зависимост. В унисон с диференцията е посочваното за морфологията на руския език, където падежните форми са дефинирани като синтактични, а формите на числото – като несинтактични. От друга страна, категориите *падеж* (в езиците с морфематичното му изразяване) и *число*, заедно с класификационната *род*, образуват състава на кумулативната флексия, носеща структурна доминация. Семантично тълкувано, кумулативната флексия се „разсинкретизира“ и такава теоретично състояние идва от превъзходството на семантиката над структурното съдържание, което в значителна степен може да бъде отъждествено с понятието *граматика*.

Насочването към класици на индоевропейското езикознание дава на автора на монографията аргументи при извеждането на лексикалната семантика като релевантна за семантичните родови опозиции, базирани на противопоставянето мъжки – женски пол. Такъв е типът *женщина – мъжчина, лев – лъвица*, при който „граматичният род се определя от принадлежността на назоваваното лице към съответния пол“, като „семантичният критерий е водещ при разпределението по род на съществителните имена, именуващи лица или одушевени предмети“ (Tilev 2022, р. 99).

Като се позовава на универсализирания тезис на Н. Д. Арутюнова, гласящ в парафраза: прагматиката, семантиката и граматиката образуват вертикала от субординации с надмощие на прагматиката над семантиката и на семантиката над граматиката, д-р Тилев пояснява (в частта за степените за сравнение при адективите и при дефектност на парадигмата): „Именно прагматичните фактори правят възможно образуването на пълния набор от форми чрез лексикалносемантична промяна и преход от относителни в качествени прилагателни“ (Tilev 2022, р. 161). Той илюстрира възможността да бъде давано преимущество на семантичен акцент в напластено тълкуване и когато става въпрос за анализ на христоматийни примери. Така контекстуализацията на „Защо не слушаш *мама*“ прави възможно „да се търси и стремеж към подчертаване на статуса на говорещия“, при това „говорещият целенасочено изтъква своя статус“ (Tilev 2022, р. 215). Този израз е показателен за транспозицираната употреба на *мама*: от една страна, вместо личноместоименна форма се използва номинатив, а от друга – употребата съдържа деиктичност, тъй като отразява, дори и едновременно, значението „мене“ и „твоята/своята майка“. Особеностите от семантичното пространство на дейкиса в частта за местои-

менията, за които като основна от някои лингвисти е приемана именно деиктичната функция, са аргументи в полза на адекватността на автора да прави прочит и да прилага трактовки, без които частни въпроси от езикознанието трудно може да имат достатъчност на интерпретативността.

С подхода си да включи аспекти от основните особености на дейксиса, д-р Тилев гради интердисциплинарен мост към теорията на литературата, където големият неин тълкувател Н. Георгиев в анализите си върху лирическата творба активира лингвотеоретични аспекти от деиктичността и подчертава ролята на контекста и деиктичната прономинална функция в лирическите употреби. Деиктичността, като един от фундаменталните признаци на базовата темпорална категория *време*, е представена в пропорционализирана структурация (Tilev 2022, p. 309).

В тази монография съпоставителните аспекти са от основните линии: така например българският език, сравнен с руски, притежава по-сложна организация на категорията *време*, тъй като „в български са се запазили голяма част от значенията, присъщи на старобългарския език, докато в съвременния руски темпоралната система се е опростила значително“ (Tilev 2022, p. 307). Глаголната система на руски и български, както е изведено от автора, отразява и две специфични, некатегориални, преносни темпорални употреби – на *praesens historicum* и *praesens pro futuro*. Такива високофреквентни явления, дескриптирани теоретично, стават достъпни и за пишещите в езикознанието с практикоприложна насоченост, включително и откъм стилистико-семантични особености. Тезисът за двата типа сегашно време, назоваващо бъдещи действия за набелязано действие и за въображаемо действие, и характерното положение при „тези случаи, а и за некатегориалните прояви като цяло (...), че между формата и лексикалните средства се формират определени граматико-контекстуални комплекси“ (Tilev 2022, p. 322), заслужава внимание. Акцентуация в същата част се нарежда сред доказателствата за отвореността на тази семантично палитрирана монография: „Като особена сфера на битуване на некатегориалната семантика трябва да се посочи употребата на сегашно време в езика на медите. Спецификите на този стил се дължат преди всичко на целите, които трябва да се постигат (...). Осъществяването на задачите „подчинява“ граматичната система и още по-убедително превръща езика в средство за внушение“ (Tilev 2022, p. 323).

Едва ли следва да е дисонансно, напротив, езиковотеоретичните конструкти обективна и субективна модалност да бъдат прилагани и в модалността на рецензийния текст – „при обективната модалност в езика само се отразяват връзките от действителността, при субективната говорещият посочва степента на достоверност на изказа“ (Tilev 2022, p. 342). И тогава се намесва тезисът, че „некатегориалните значения в езика са не по-малко релевантни от категориалните. Некатегориалността е скрит (или не толкова скрит) потенциал на

езика, който може както свободно да се самоактивира, така и да бъде активиран от говорещата личност. Некатегориалните значения най-често са семантично, стилистично и прагматично много по-натоварени от категориалните (...)“ (Tilev 2022, p. 368). Ето че некатегориалността се оказва семантикокатегоризираща и вдвоява употребата на категорийни средства в модифицирана, несобствена функция и средства извън категориалните конструкции.

„Морфологична (не)категориалност“ е моножанрова книга с постигнати архитектурни, стилмоделни и междутекстови квалификатори. Аргументи и гаранция, че отношението на д-р Енчо Тилев към егоантропоцентричния феномен *език*, строгата наука *лингвистика*, съдържаща и „нестроги“ компоненти, и лингвистичното като модус на рецептивност има паралел в постановката от съвременната прагматика за контекстуалното, прагматичното, значение – отразител на триаднорелационна структура, където фигурата на говорещия заема фундаментална позиция.

ЛИТЕРАТУРА

ДИМИТРОВА, СТ., ТИЛЕВ, Е., ДЕРЕКЮВЛИЕВ, Т., 2022: *Вселената на езика. Диалози с професор Стефана Димитрова*. Пловдив: Макрос. 366 стр. ISBN 978-954-561-563-4.

ТИЛЕВ, Е., 2022. *Морфологична (не)категориалност*. Пловдив: Макрос. 451 стр. ISBN 978-954-561-574-0.

REFERENCES

DIMITROVA, ST., TILEV, E., DEREKYUVLIEV, T., 2022: *Vselenata na ezika. Dialozi s profesor Stefana Dimitrova*. Plovdiv: Makros [in Bulgarian]. 366 p. ISBN 978-954-561-563-4.

TILEV, E., 2022. *Morfologichna (ne)kategorialnost*. Plovdiv: Makros [in Bulgarian]. 451 p. ISBN 978-954-561-574-0.

MORPHOLOGICAL (NON-)CATEGORIALITY – INTERDISCIPLINARY DIRECTIONS OF FUNCTIONALITY

✉ Tencho Derekuyvliev
Plovdiv, Bulgaria
E-mail: derten@abv.bg